

Інтер'єктиви як репрезентанти суб'єктивних оцінок у поетичній творчості Богдана Лепкого

Стаття присвячена структурно-функціональному аналізу вигуків як одного з яскравих виражальних засобів мови, що має дискусійний характер у граматичній системі сучасної української мови. Дослідження було виконане на матеріалі поетичних драматичних творів для дітей Б. Лепкого і показало, що вигуки, або інтер'єктиви, становлять у його текстах живий і багатий шар суб'єктивних первинних і похідних мовних знаків, призначених для безпосереднього вираження емоцій і волевиявлень.

Ключові слова: інтер'єктив, вигук, звуконаслідувальні слова, первинні та похідні вигуки, художня мова.

Tetyana Vilchynska Interjections as representatives of the subjective evaluations in Bohdan Lepkyi's poetry

The article is dedicated to structural and functional analysis of interjections as a bright expressive mean of the language which has a controversial status in the grammar system of the modern Ukrainian language. The research is conducted based on Bohdan Lepkyi's poetical dramas for children. The interjections are the organic structural part of these fiction texts. The analysis brings to light the fact that interjections make up the lively and rich layer of subjective language units used for direct expression of emotions and judgements in the writer's works. He broadly employs both primary and secondary interjections to reflect the sophisticated inner world of a person who rejoices, grieves, admires, despairs, and becomes excited or frustrated.

The prospects of such research are connected to further investigations of Bohdan Lepkyi's heritage. It will enable better understanding and consideration of the famous Ukrainian writer's talent and the events and characters depicted in his works.

Key words: interjection, onomatopoeia, primary interjection, secondary interjection, language of fiction.

Постановка наукової проблеми та її значення.
Поетична творчість Богдана Лепкого позначена прагненням

до пізнання світу крізь призму суб'єктивного начала. Як мовно-мовленнєва одиниця (за визначенням І. Вихованця) вигук, або інтер'єктив, є важливим засобом передачі ситуативних суб'єктивних оцінок сприйнятого і відповідних реакцій у тексті [2].

Вигуки в українській мові виражають різні емоції, вольові імпульси, спонукання, ефекти (радість, біль, сумнів, докір, жах, захоплення, іронію, привітання, здивування тощо) та становлять особливий клас лексичних одиниць, що протиставляються як самостійним, так і службовим частинам мови, чим викликають постійний науковий інтерес до себе уже протягом тривалого часу.

Здебільшого вигук тлумачать як розряд слів, призначених у звуковій словесній формі передавати емоційні й спонукально-вольові реагування людини на навколишню дійсність, та звертають увагу на його обособлений характер у системі частин мови (Л. Алтинцева, І. Вихованець, К. Городенська, Ю. Касім, О. Кушлик, М. Плющ, О. Пономарів та ін.).

Своєчасність запропонованої розвідки значною мірою визначає естетичний аспект дослідження. В останні десятиліття загострилася увага науковців загалом до ролі слова в художньому тексті, одним із принципів якого є виявлення органічного зв'язку між тим, що зображено у творі і як зображено, та до естетичної функції вигуків як специфічної ознаки художньо-образного мислення і мовлення зокрема (Н. Журавльова, Н. Курносова, Л. Мацько, Т. Ніколаєва). На сьогодні в Україні ще бракує таких праць, де б всебічно і ґрунтовно розглядалися проблеми семантико-стилістичного навантаження вигуків у мовотворчості українських письменників, що й зумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вигук – один з найкоротших способів для вираження реакції людини на різноманітні явища або події реального світу, на розмову із співбесідником. Цей спосіб настільки важливий, що зумовив утворення своєї мовної групи слів, що яскраво

вирізняється серед інших лексико-граматичних розрядів як своїм значенням, формою, так і стилістичною вагою. Під вигуками зазвичай розуміють особливий розряд слів, що не виконують номінативної функції, а служать для безпосереднього вираження різних емоцій і волевиявлень [1, с. 318].

Л Мацько, виділяючи інтер'єктиви в окремий лексико-граматичний клас слів, зазначає, що вони характеризуються виразною специфічністю семантики, граматичних ознак і стилістичних функцій. На думку дослідниці, вигуки це такі категоріальні мовні одиниці, які фіксують вираження почуттів та емоцій, що так само реально існують, як і предметний світ, бо виникають вони в суб'єкта здебільшого під впливом дії об'єктивних факторів і є також важливими для пізнання світу й утвердження особистості в ньому [5, с. 15].

Протиставляючи вигуки повнозначним і службовим частинам мови, науковці зазначають низку ознак, властивих саме цьому розряду слів, як-от: відсутність предметного значення; граматичних категорій; словотворчих елементів; нездатність виступати членами речення, проте можливість утворювати особливі нерозкладні слова-речення; наявність спеціальної інтонації й експресивної забарвленості («вигуки, які супроводять речення, зберігають свою самостійність, відокремлюються помітною паузою і мають відносно закінчену окличну інтонацію») [6, с. 217].

Усі ці ознаки дають підстави вважати вигуки особливим розрядом слів, що становить у сучасній мові живий і багатий шар суто суб'єктивних мовних знаків, що служать для вираження емоційно-вольових реакцій суб'єкта на дійсність [3, с. 67].

Метою і завданнями статті є виявити вигуки в поетичній драматичній спадщині Б.Лепкого, простежити контекстуальну зумовленість їхніх значень, з'ясувати структурно-стилістичні особливості інтер'єктивів в індивідуально-авторській картині світу українського

письменника. Отже, об'єктом аналізу є вигуки, а предметом – їхня структурно-семантична природа в художньому тексті.

Матеріалом дослідження послужила драматична поетична творчість Богдана Лепкого, зокрема його переспіви українських народних казок. В органічному поєднанні реалізму з романтизмом, психологізму з ліризмом вбачають науковці високу художню майстерність цього письменника, талант якого виявляється в тонкому переплетенні фантастики зі світом реальним, у зображенні особливої участі природи в розвитку драматичної дії. Казки Б. Лепкого – це чудесний дивосвіт переказів, легенд, а також уяви, мрій, що ними незмінно супроводжується становлення української свідомості й духовності. У них автор використовує несподівані ритми, ліричні відступи, прислів'я, приказки тощо. Не менше вражають вони й різноманітними вигуківими засобами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Б. Лепкий майже однаково використовує інтер'єктиви як на позначення емоцій, так і для вираження спонукань. Трохи рідше послуговується звуконаслідуваннями та словами зі сфери етикету. За допомогою емоційних вигуків письменник передає почуття радості, захоплення, задоволення, схвалення, а також жалю, суму, співчуття, туги, горя, відчаю, безнадії. Нерідко інтер'єктиви у його творчості служать для вираження негативних емоційних реакцій таких, як зневага, огида, зловтіха, презирство, гнів, іронія, сарказм тощо. Часто вигуки автор вживає для передачі жаху, переляку, страху і под. Так, різні вигуки у контекстах у поєднанні з семантикою речення можуть передавати: здивування: *І, о диво!* / *Всміхнулась Катря, ожила, / Ще краща стала, як була...* [4, с. 39]; захоплення: *А в гаю гарно, Божже мій!* [4, с. 29]; застереження: *А хто б тебе одним пальцем торкнувся / – Ого!* / *Пропала голова його* [4, с. 28]; страх, переляк: – *Ой, гину, нене, гину!* [4, с. 24]; незадоволення: – *Дивіться, мамо, о, які!* [4, с. 70]; огиду: *Й кричала: – О, які червені!* [4, с. 70]; відчай: *Я княжий син. / – Ов-ва, то зле!.. / Бо я не знаю, / Як з тобою*

жити маю [4, с. 40]; розпач: **Що за лихо!** / Чи вона спить? [4, с. 34]; переживання: – **Боже мій!** / Чого ж ти, тату, так змарнів? [4, с. 30]; іронію: На другий день знов «ох» та «ах»! / Палана хвора, що аж страх! [4, с. 66].

Аналіз вигуків у досліджених текстах засвідчив їхню багатозначність. Так, один і той же інтер'єктив може виражати схвалення і засудження, радість і переляк, захоплення і зневагу тощо. У творах Б. Лепкого багатозначними насамперед є непохідні вигуки, як-от: **о!** **ой!** **ох!** **ах!** Наприклад, вигук **ах!** у різних контекстах може передавати радість: **Ах, як зраділа Ксеня, як зраділа!** [4, с. 69]; розпач: **А Ксеня в плач: – Ах, не мені / Ті фіялки і суніці, ні!** [4, с. 67]; жаль, страждання: – **Ах, донечко моя, / Не знаєш, як бідую я** [4, с. 30]; здивування: **Аж тут нараз... ах, що це? Сон?** [4, с. 56]; біль: **І від болючого оцього „ах!“ / В горючій ватрі жар нараз потах** [4, с. 73]; лицемірство: **Коли б так яблучок! Ах, ах!** [4, с. 66] та ін.

За допомогою однозначних вигуків автор здебільшого виражає почуття огиди, зневаги, зловтіхи, презирства, докору і под. До них належать такі, як **фе!** **фу!** **тьху!** **ізі!** Наприклад: **Стара лиш сплюнула: / – Ізі! Це яблука якісь лихі!** [4, с. 70] – огида або – **Фу-фу,** – каже, – чути / **Прісним духом в хаті** [4, с. 48] – зневага тощо.

Подекуди різні за звуковою структурою вигуки виражають схожі почуття чи настрої. Так, відчуття болю, страху письменник передає за допомогою інтер'єктивів **ай!** **і ой!**: **Отворили двері, входять: / «Ай, ай, ай!» – заводить баба, / – гину, діду, гину!** [4, с. 50] або **Ой, гину, мамо, гину, гину!** [4, с. 62].

Через вигуки зі сфери волевиявлення (**годі!** **цить!** **марш!** **геть!**, **а також ну!** **нумо!** **ану!**) у творах Б. Лепкого реалізуються звернені до людей і тварин команди, заклики (наказ, вимога, спонукання до дії тощо). Наприклад: – **Чи не зачасто? Годі, годі / Псувати лад нам у природі...** [4, с. 67]; – **Чи чуєш?.. Цить!** [4, с. 27]; – **Ану, дівко!** – / каже місяць Май, – / **Нарви собі й назад вертай!** [4, с. 59]; – **Ну, то іди!** [4, с. 23].

Апелятивні вигуки, зокрема такі, як **ей! га! гей! гов! агов!**, автор використовує з метою привернути чиюсь увагу або звернутись до когось, наприклад: – **Гей, Катре, встань, бо одурію!** [4, с. 34]; **Стрінув Палану й крикнув: – Гов! / А ти куди, небого?** [4, с. 73]; **Га, що ж, братця! Хіба будем ховать, / Коли вже так случилось...** [4, с. 35].

Щодо звуковідтворювальних та звуконаслідувальних слів, то про них відомо, що вони відрізняються від вигуків своєю великою фонетичною варіантністю та, на відміну від вигуків, характеризуються більшою довільністю мовця, зумовленою його акустичними та артикуляційними можливостями, а також образним звукосприйманням і звуковідтворенням. Як наслідок у мовленні можуть бути разовими і не ставати одиницями мови [1, с. 327-328]. Під час дослідження виявлено помітну кількість таких одиниць у творчості Б. Лепкого, що пояснюємо передусім жанровою специфікою казок, героями яких поряд з людьми є звірі, птахи і т. ін. До них, з одного боку, належать **мру-мру! мур-мур! м'яв-м'яв! гав-гав! ква-ква!** та под. (А кицька: **«Я тут / Родилася і тут умру, / Мру-мру, мру-мру, мру-мру»** [4, с. 41]; **Сидить качечка маленька / І кривенька, / Та жива / І до баби: «Ква – ква – ква»** [4, с. 15]), а з іншого – **гуп! стук! дзелень! трісь! грим! рип!** (Аж спотикнувся і лобом в дуба – **грим!** [4, с. 51]; **І тільки все на двері: глип! / Аж двері: рип!** [4, с. 18]). Знаходимо у досліджуваних текстах і такі слова, як **скік, зирк, шусть, глип**, що також певною мірою корелюють із вигуками: **Зирк в вікно: не видно плота, / Снігом занесло ворота** [4, с. 76] або **А дід і баба в хату: шусть!** [4, с. 18].

До вигуків зі сфери етикету в поетико-драматичному тезаурусі автора належать слова, що виражають привітання, прохання, вибачення, подяку і т. ін.: **спасибі! добридень! будь здоров! простіть!**, як-от: **Отамане! Бувай нам здоров!** [4, с. 35] чи **А мишка до неї: / «Спасибі, дівчино...»** [4, с. 44].

Як людина глибоко віруюча, автор досить часто послуговується вигуками на позначення божби: **ій-богу! їй-бо!** Наприклад: **Не віриш, може, / То заклануся, присягай Боже!** [4, с. 32].

Як бачимо, для вираження широкого спектру емоцій і волевиявлень Б. Лепкий використовує як первинні, так і вторинні вигуки. Серед перших переважають ті, що складаються з голосного й приголосного та навпаки, як-от: **ай! ой! ох! ах! ух! ей! ну! фу! фе! га! зі! ха!** (*Ой, гину, мамо, гину, гину!* [4, с. 62]; *Га, що ж, / Як каже, спробувати можна* [4, с. 39]) або ж містять один голосний і два приголосних і навпаки: **гей! гов! ану! ізі! ого!** (*Аж січень голову підняв: / – Гей, Грудню сіроокий!* [4, с. 72]; *А в тім гнізді, – ізі! / Сидить качечка маленька...* [4, с. 15]).

Рідше трапляються в аналізованих творах вигуки, що становлять один голосний (**о! а!**) або складаються з двох приголосних (**зм! бр!**). Наприклад: **О, ви не знаєте, яка / Вона невблаганна, лиха!** [4, с. 58] чи **Бр, людським духом чути** [4, с. 49].

Нерідко первинні вигуки з метою посилення емоцій і волевиявлень можуть повторюватись (*Ах, що ти кажеш! Ха, ха, ха!* [4, с. 59]); подвоюватись чи потроюватись (*Ой-ой, гину!* [4, с. 62]); вимовлятися подовжено (*А шум все: цу-ить...* [4, с. 34]); комбінуватися одні з одними (*Спішімся, коню, гей же, га!* [4, с. 41]).

Щодо вторинних вигуків, то переважають у мовотворчості Б. Лепкого форми іменникового походження, зокрема виражені формою кличного відмінка, як-от **nene! матінко! Боже! Господи! горе!**: *Стара заводить: – Боже! Боже! / Коли б я знала, що допоможе...* [4, с. 62] або *Та ще хвалиться, що уб'є, – / Ох, горе-горенько моє!* [4, с. 68].

Приклади на зразок **горе мені! боронь Боже! хай йому грець! біда та й годі! хай йому цур!** у граматичній науці визначають як вигуківі фразеологізми. Подібні одиниці також знаходимо в поетичних переспівах народних казок Б. Лепкого. Наприклад: *Князенко глянув: „Пек та цур! / Що за дивний звірок / Отсей улесливий коток!”* [4, с. 38] чи **Гіркий мій світ!** / *Пощо ви мене підглядали, / Пощо ви моє гніздо змарнували, / Горе мені!* [4, с. 19].

Рідше письменник використовує вигуки, похідні від дієслів: **рятуйте! прощайте! тікай! стривай! диви! цить!**

(*Несамовитий це гай, / **Тікай** відсіль, **тікай!** [4, с. 24]; *Зелений шум шумить: / **Цить**, не буди! [4, с. 34]) та прислівників: **геть! годі!** (*Та ж там вовки й медведі ходять. / Я не піду! Не можу!* **Годі!** [22, с. 55]; **Геть!** *Не люблю страх / Возитися з дідами!..* [4, с. 73]).**

До похідних належать і вигуки зі сфери етикету. Здебільшого Б. Лепкий вживає ті, що виражають привітання, подяку, божбу (**добридень! спасибі! здоровенькі були! їй-богу!**). Наприклад: *Вона лиш: «Спасибі!»* [4, с. 28] або *А це, їй-богу, краще* [4, с. 70].

Помітну групу серед похідних становлять також звуконаслідувальні слова та вербоїди (**гуп! стук! трісь! грим!**): *Дзвінки пільні / Все: **дзень-дзелень...*** [4, с. 33] або *Аж зірвався і келепом – **грим!*** [4, с. 35].

Загалом поповнення вигуків за рахунок інших частин мови (явище інтер'ективації), з одного боку, засвідчує, що це жива мовна категорія, яка розвивається, збагачується. З іншого боку, вступаючи у процесі словотворення в органічний взаємозв'язок із повнозначними частинами мови, вигуки самі є базою для творення нових слів, зокрема таких, як: **ойкати, охання, кукурікати, квакання, кукати, кукання** та под. Наприклад: *А мачухи дочка / **Поката** Палана – / **Кудкудакала**, як квочка, / Від самого рана* [4, с. 53].

Як один із небагатьох, хто осягнув глибинні секрети художнього письма для дітей, Б. Лепкий багато зробив для розвитку дитячої літератури. Його твори приваблюють винятковою ясністю, простотою, довірчою, щирою розмовою з маленькими читачами. А ще вони несуть особливий настрій, якусь невимовну ностальгійність, що вловлюється на рівні душі. Мабуть, це тому, що письменник жив на чужині й болісно переживав розлуку з рідним краєм, не раз подумки повертався у світ дитинства, пропахлого чебрецем і м'ятою, великодньою паскою і різдвяною кутею, сповненого материнського тепла й любові, хвилюючого відчуття світу і його невичерпних див. Звідси і творчість Б. Лепкого виразно позначена українським національним колоритом, пронизана почуттям гордості й любові до всього рідного – українського,

почуттям шани до Бога – Творця світу й людини. Щодо мови таких творів, то вона вражає своєю емоційністю, експресивністю, образністю, лексико-граматичною досконалістю, що значною мірою досягається завдяки вигукам як виразному стилістичному засобу відтворення народно-розмовних інтонацій.

Саме за допомогою інтер'єктивів автор передає багатогранний світ людини, що живе, радіє і тужить, захоплюється і сумує, впадає у відчай, безнадію або, навпаки, переживає піднесення. Виразниками подібних почуттів є передусім емоційні вигуки: **Ах**, *щоб ти, дівко, одубіла!.. / – І шукала слів, / Щоб ними вижбурляти гнів, / Який у грудях накупів* [4, с. 71] та **Й** *не буду я він Ксені забагати / Бог вість чого!* **Ой**, *мати, мати, мати!* [4, с. 74].

У світі казки все начебто так, як у житті, але там залишається місце для маленького дива, і юний читач очікує його. Він вірить у те, що й звірі можуть розмовляти, що серед зими буває весна, що добро переможе зло. Наприклад: *Аж кішка каже: «Мур, мур, мур!» / Який напав вас нині дур!* [4, с. 31] або *Зітхнули місяці, а Май / Озався: – Цить, не нарікай / І дармо сліз гірких не лий! / Ховай на завтра. Світ лихий, / Нелегко доброму живеться* [4, с. 68].

Симпатії Б. Лепкого завжди на боці людей щирих, працьовитих і, навпаки, він засуджує жорстокість, лицемірство, невихованість. Тому вигуки, що виражають прохання, подяку, привітання, як правило, звучать з уст позитивних героїв: приязної дівчинки Ксені, вихованої дідової дочки Марусі, працьовитої сирітки Катрусі: *І, поклонившись місяцям: / Великеє **спасибі** вам!* [4, с. 65] та не властиві мовленню негативних персонажів: *Тільки Ксені і **спасибі** навіть не сказала* [4, с. 66].

Яскравою образністю характеризуються вигукові фразеологізми, наприклад: **Ох**, *світоньку гіренький! / Лиш сплакнула й ручкою махнула / І пішла, мов тут вона й не була* [4, с. 23]. З метою підсилення емоційності мови автор нерідко вживає в одному контексті по декілька різнотипних вигуків: *І*

знов стара: – **Цить**, доню, **цить!** – / Коли б так яблучок! **Ах**, **ах!** [4, с. 66].

Цікавими у плані функціонального навантаження є передусім індивідуально-авторські вживання вигуків одиниць, значення яких розкривається саме в тексті: «**Гон-гон!**», «**Гей-га!**» і «**Гав-гав-гав!**» / Збудився ліс і позіхав / Імлюю сизою [4, с. 40].

Більшої правдивості зображуваного письменник досягає, використовуючи інтер'єктиви діалектного походження, як-от: **гень!** у значенні «**геть!**», **пробі!** у значенні «**стоп!**»: *Най я піду / Гень від вас, / У добрий час!* [4, с. 19] або *Аж нараз: пробі! / Ні стежки, ні доріжки, / Ні возом, ані пішки... / І повно небезпек, – / А цур тобі, а пек!* [4, с. 23].

Сатиричний, комічний ефект значною мірою забезпечують різноманітні звуконаслідувальні слова, наприклад у розмірковуваннях кішки: *Побачила Катрусю і: «Мяв, мяв! / Який це чорт тебе до нас пригнав?»* [4, с. 25] або в контекстах із девербативами з відтінком несподіваності, раптовості: *Не довго думаючи, – хлюсь / В лице! – Не будь цікавий!* [4, с. 73].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз вигуків у творах для дітей Б. Лепкого показав, що усі вони є органічними елементами мовної палітри та засвідчують мистецький хист автора.

Встановлено, що переважають в проаналізованих текстах емоційні і спонукальні вигуки. Водночас письменник широко використовує також етикетні формули для вираження привітання, подяки, пробачення, каяття, лайки, прокльону, божби і под. та різні звуконаслідування. Цікавими у плані дослідження виявилися насамперед індивідуально-авторські вживання вигуків засобів, у тому числі діалектних. Майже рівною мірою представлені серед розглянутих інтер'єктивів первинні і похідні, з-поміж яких переважають відіменні.

Характеристика функціональних особливостей вигуків показала, що вони є важливими стилістичними маркерами, що забезпечують підвищену емоційність,

образність лепківських текстів для дітей. За допомогою вигуків посилюється експресивне зображення подій, твориться наспівно-музичний тон мовлення, досягається колорит поетичності або розмовності народного мовлення.

Перспективи подібних досліджень вбачаємо в подальшому студіюванні творчості Б. Лепкого, що дасть змогу краще зрозуміти й осмислити грані таланту відомого українського письменника та зображені в його творах події, характери тощо.

Література

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 335 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті // І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1983. – 256 с.
3. Курносова Н.О. Про знаковий статус вигуків / Н.О. Курносова // Мовознавство. – 1990. – №2. – С. 67-68.
4. Лепкий Б. Цвіт споминів. Твори для дітей / Б. Лепкий. – Бережани – Тернопіль: Джура, 2002. – 184 с.
5. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові / Л.І. Мацько. – К.: Наук. думка, 1981. – 128 с.
6. Сучасна українська мова / [за ред. О.Д. Пономарева]. – К.: Либідь, 1997. – 400 с.

УДК 81'367.51=161.2

ББК 81.411.1-22+83.3 (4 Укр)

М. С. Заборна, доцент (Тернопіль)

Складнопідрядне порівняльне речення як аспект ідіолекту та мовомислення Богдана Лепкого в тексті історичної повісті «Мотря»

Простежено системні власне синтаксичні, семантико-синтаксичні та власне семантичні ознаки складнопідрядних порівняльних речень в екстраполяції на ідіолект Богдана Лепкого. Осмислено релевантність моделі складної порівняльної конструкції